

Akaratlan áru

Daniela Kapitaňová *Könyv a temetőről* című könyve kirobbanó siker lett, amikor 2000-ben Szlovákiában megjelent. Az első kiadáson nem szerepelt az író neve, így mindenki azt hitte, hogy a szerző valóban a Samko Tálének nevezett, félkegyelmű főszereplő. Ez kisebb indulatokat is kavart fel a recepcióban, hiszen voltak, akik egy fogyatékos ember kifigurázásaként értelmezték a helyzetet. Mások – sokan – azonban egyszerűen mulatságosnak, viccesen bizarnak találták a komárnói tolikocsis hős történetét, és egyszerűen nem vették észre, hogy jóval többről van szó; Samko Tále figurája túlmutat saját magán, és egy általános emberi, sőt, közép-európai létszituációt jelenít meg. A regényt hamar sok nyelvre lefordították, köztük angolra, németre, svédre, franciára, arabra és japánra. A magyar kiadás azonban egészen 2016-ig váratott magára¹, holott Kapitaňová számára ez lett volna a legfontosabb. Ahogyan a litera.hu-nak adott interjúbán mondta: „Azt hittem, a magyarokat érdekli majd leginkább. Mert hiszen Komáromban játszódik, sok szó esik benne a magyarokról, illetve a szlovák-magyar ellentétről. Ez 2000-ben olyan égető probléma volt, hogy komolyan attól félttem, fegyveres konfliktusba torkollnak az indulatok. Azóta szerencsére javult a helyzet, de szerintem a könyv tükrözi az akkori közhangulatot. Aggasztóan sok, magát normálisnak tartó szlovák vélekedett úgy a magyarokról, mint az én főhősöm, aki mindenfajta másságot elutasít, és egyértelműen negatív figura, még akkor is, ha részben a körülmények áldozata. Szóval vártam, hogy majd csak lefordítja valaki magyarra, de tizenhat évet kellett várnom. És halálosan komolyan gondolom, hogy most szabadultam meg tőle végleg.”²

Mindezek után valóban meglepőnek tűnik a 16 éves késedelem, kiváltképp annak fényében, hogy az angol, német, sőt még arab és japán kiadók is előbb érdeklődtek a regény iránt, mint a magyarok. Két oka is lehet ennek. Az egyik az, hogy hasonló módon reagáltak rá, mint a szlovák olvasók, akik Kapitaňová szerint eleinte egyszerűen „vicces könyvként” olvasták a regényt, úgy, hogy egyszerűen nem vették észre a satírárt és a kritikát. (Zárójelben érdemes megjegyezni, hogy a satíra műfaja valóban nem túl elterjedt Magyarországon, s egyáltalán nem véletlen, hogy kiváló művelője, Parti Nagy Lajos mutatta be a könyvet a Könyvfesztiválon.) A másik, az előzővel részben összefüggő ok pedig az lehet, hogy a könyv egy olyan témát is megbolygat, mely a mai napig újra meg újra felkavarja a magyar

¹ Budapest: Magvető Kiadó, 2016, ford. Mészáros Tünde. (A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom, a főszövegben zárójelbe tett oldalszámokkal.)

² KAPITAŇOVÁ Daniela, *Hamarosan ez is olyasmi lesz, mint az opera*, 2016, hozzáférés: 2018. január 26. <http://www.litera.hu/hirek/daniela-kapitanova-hamarosan-ez-is-olyasmi-lesz-mint-az-opera>

közvéleményt, s mellyel a rendszerváltás óta nem tudott elszámolni: az állambiztonsági múlttól, az ügynökkérdésről van szó. A *Könyv a temetőről* magyar fordításának késlekedése ebből a szempontból is igen érdekes, s először ezzel szeretnék foglalkozni.

A magyar nyilvánosságba 1999-ben robbant be Tar Sándor ügye, akiről éppen a Frankfurti Könyvvásár idején derült ki, hogy 1978-tól egészen 1988-ig jelentéseket írt a III/III-as ügyszólynak. Az ügy már csak azért is nagy port vert fel, mert Tar Sándort az írói karrier kezdeteinél éppen azok az emberek segítették, akikről részvétlenül és tárgyilagosan mindent elárult megbízóinak, amire azok kíváncsiak voltak, sőt, még túlbuzgóságról is tanúbizonyságot tett. Az esetről hosszas levelezés alakult ki az *Élet és Irodalom* hasábjain, többen megírták a véleményüket pro és kontra – az irodalmi élet érezhetően felbolydult. Hogy Tar ügye a mai napig foglalkoztatja a közvéleményt, az abból is látszik, hogy sikerrel játsszák a Katona József Színházban Ménes Attila *Bihari* című darabját Máté Gábor rendezésében, melynek szüzséje Tar történetén alapszik. A következő, nagy nyilvánosságot kapott történet Esterházy Péter esete volt a *Javított kiadás* című könyvével, mely mintegy a *Harmonia Caelestis* „függelékét” alkotja. Az író sokkolta, hogy a nagyszabású aparegény megírása után kiderült, hogy édesapja is jelentéseket írt. A történet közismert: Esterházy elkezdett kutatni az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, s ebből a kutatásból született a *Javított kiadás*, mely immár az édesapa igazi történetét meséli el. Poétikai szempontból is izgalmas ez az eset, hiszen a posztmodern szerzőként számon tartott író ekkor kénytelen volt szoros kapcsolatba kerülni a reáliákkal. Ahogyan írja: „eddig azt csináltam a tényekkel, dokumentumokkal, iratokkal, amit akartam. Amit a szöveg akart. Most nem lehet. Mindent le kell nyelnem”³ (22). Ezek után még több ügynökkregény is megjelent, Györe Balázs könyve, a *Barátaimk, akik besúgóim is voltak* 2012-ben⁴, valamint Forgách András nagy sikerű regénye, az *Élő kötet nem marad* 2016-ban⁵, valamint számos olyan regény, melyekben valamilyen módon felbukkan ez a szál. Azt mondhatjuk tehát, hogy ha a politika a sürgetések ellenére sem tudott a mai napig számot vetni az ügynökkérdéssel – s erre akarat is egyre kevesebb látszik lenni -, az irodalom, a művészetek és a történészek azonban napirenden tartják a kérdést, és nem engedik, hogy feledésbe merüljön a magyar közelmúltnak ez a szégyenteljes fejezete.

Kapitanová könyvének szlovákiai megjelenése tehát éppen arra az időszakra esett, amikor a magyar társadalom és olvasóközönség még éppen csak elkezdett szembesülni

³ ESTERHÁZY Péter, *Javított kiadás* (Budapest: Magvető Kiadó, 2006) 22.

⁴ Pozsony: Kalligram.

⁵ Budapest: Jelenkor.

ezekkel a problémákkal; Szabó István, Tar Sándor és Esterházy Máttyás története sokkolta a közvéleményt, mely egyáltalán nem tudott mit kezdeni a sorra kiderülő ügynökügyekkel. Sokféle szempont, indulat és megközelítés feszült egymásnak, hiányzott az egységes mérce, de legjobban hiányzott és a mai napig hiányzik a higgadt ítélezést lehetővé tevő transzparencia: a dossziényilvánosság. A 2000-es évek eleje óta azonban az ügynökkérdés az irodalmi élet perifériájából bekerült a mainstreambe, egyre többen írnak róla, és általában véve is elmondható, hogy egyre intenzívebbé vált a múlttal és a jelennel való szembenézés igénye, beleértve a mégoly kényes kérdéseket is. Továbbá ezek szellemében született néhány olyan mű is, melyek jelen állapotaink szatíráját nyújtják: két művet említhetünk a 2010-es évekből, melyek Kapitanovához hasonlóan éles ítéletet mondanak a kor társadalmáról, ezek pedig Mosolyi Aliz *Magyarmesék* című könyve⁶, melyet Medve Zsuzsi groteszk rajzai illusztrálnak, valamint Parti Nagy Lajos *Magyar mesék* címen írt, és két kötetben megjelent történetei, melyek a magyar közélet aktuális abszurd fordulatairól mesélnek⁷. Történeti fejlemény az is, hogy mára már erős tendenciának látszik lenni az, hogy a (nem túl szerencsés módon) szövegirodalomnak nevezett irodalom túlhaladottnak tűnik⁸, és az irodalmi szövegekben egyre nagyobb súllyal jelenik meg az a „valóság”, melyről írni nem is olyan régen még azt jelentette, hogy a szerző kívül reked a mainstreamen. Vagyis talán valóban arról van szó *A könyv a temetőről* fogadtatása kapcsán, hogy a magyar irodalmi közéletnek, a befogadásnak is el kellett jutnia odáig, hogy a könyvben tárgyalt problémák egyáltalán felvethetők legyenek, valamint a magyar olvasó számára a szatíra és a groteszk érvényes megszólalási módot jelentsen.

Ez pedig valóban hosszas folyamat, s mint az íróny nyilatkozta, Szlovákiában is „csak nagy sokára jöttek rá, hogy a vicces szóhasználat mögött egy tragédia bújik meg”⁹. Valamint – ahogyan állítja – Szlovákiában sem éppen könnyű dolog a nemzeti identitással, a múlttal és az identitást megerősítő sztereotípiákkal számot vetni, a szlovák-magyar kapcsolat pedig különösen neuralgikus pont mindkét ország életében. Amiért Kapitanová azt gondolta, hogy a magyarokat azonnal érdekelni fogja a könyv, talán pontosan azért nem foglalkoztak vele másfél évtizedig. Lassan, nagyon lassan ment végbe a kortárs magyar irodalomban az a

⁶ Budapest: Magvető Kiadó, 2011.

⁷ Budapest: Magvető Kiadó, 2012, 2014.

⁸ Ez az állítás legalább tanulmánymeretű argumentációt igényelne, ezért ebbe most nem megyek bele. Azt viszont mindenképpen meg kell jegyezni és nyomatékosítani, hogy azok a poétikai-narratológiai eljárások, melyek a szövegirodalomra voltak jellemzők, hatalmas energiákat szabadítottak fel a magyar irodalomban, melynek jelentősége napjainkban is felbecsülhetetlen.

⁹ KAPITÁNOVÁ Daniela, „*Orbán politikája miatt divat magyarnak lenni Szlovákiában*” (Csendes-Erdei Emese beszélgetése az írónyvel), 2016, hozzáférés: 2018. január 26.

<http://magyarnarancs.hu/konyv/orban-politikaja-miatt-divat-magyarnak-lenni-szlovakiaban-99185>

folyamat, melynek során eljutott odáig, hogy a múlttal és a valósággal való szembenézés egyik legfontosabb médiuma lett, és mind az olvasók mind pedig az írók nyitottá váltak a társadalmi és a közéleti kérdésekre. Az utóbbi években mindenesetre azt tapasztalhatjuk a kortárs magyar irodalomban, hogy egyre több mű vállalja és veti fel ezeket a problémákat – vagyis csak az utóbbi években alakult ki igazán az a közeg, melyben Kapitanová regénye érdemi fogadtatásra találhatott. S talált is, hiszen megjelenése után számos interjút készítettek az írónővel, több kritika is megjelent a könyvről, valamint színdarab is készül belőle¹⁰. A nemzetközi recepció pedig számos vonatkoztatási pontot talált a regényhez; némelyek a *Bádogdobhoz*, a *Forrest Gumphoz*, a *Bajnokok reggelijéhez* hasonlították a regényt, stílusát és hangvételét pedig hol Hrabaléhoz, hol pedig Hašekéhoz.

A *Könyv a temetőről* hőse Samko Tále, a 44 éves, értelmi fogyatékos és növésben is visszamaradt férfi, akinek minden elfoglaltsága az, hogy szülővárosát, Komárnót járja a tolikocsinak nevezett járművel, és papírt gyűjt. Ismeri a város minden lakóját, valamint számos történetet róluk, ezeket pedig nekiállt megírni, mert az öreg, alkoholista és hajléktalan Gusto Rúhe azt jósolta neki, hogy írni fog egy könyvet a temetőről. Samko Tále maga sem érti, hogy miért éppen a temetőről, „hogya van olyan sok más szép dolog” (27). Végül aztán két teljes könyvet is ír róla, noha az első mindösszesen egy oldalas lett. Ez valóban a „szép” komárnói temetőről szól, meglehetősen kezdetleges megfogalmazásban, ám a második rész, mely a *Második könyv a temetőről* címet viseli, már inkább a komárnói emberek viselt dolgairól. A címbeli temetőt így akár metaforikusan is érthetjük; a temető maga a város, az élő emberek, a történetek szereplői pedig valójában halottak – a kép kétségtelenül a morbiditásig groteszk, ám nem idegen a regényből kibontakozó társadalomrajztól. A regény maga pedig mintegy ironikus kiforgatása, vagy visszavonása az oly nagy népszerűségnek örvendő cseh(szlovák) kisvárosi történeteknek, melyeknek gyarló, ám kedélyes, vicces és szerethető kisemberek a hősei. Itt azonban világossá válik, hogy a hétköznapi gyarlóságoknak milyen következményeik vannak, és ezek hogyan hatnak jobb sorsra érdemes emberek életére.

A *Könyv a temetőről* legnagyobb invenciója a nyelve, mely nem csupán leképeződése a szűkebb és tágabb környezet nyelvhasználatának, hanem mintegy „esszenciája” is, hiszen egy sor olyan elemet sűrít magába, melyek a mindennapi nyelvben is előfordulnak ugyan, ám korántsem ekkora koncentrációban. Ehhez pedig szervesen hozzá tartoznak a groteszk illusztrációk is a vicsorgó, égnek álló hajú emberekkel, az infantilis vonalvezetéssel és képi

¹⁰ A budapesti Örkény Színházban *Pionírszív* címmel készül monodrámá belőle, Bíró Kriszta előadásában. A bemutató 2018. március 2-án lesz.

ábrázolásmóddal (a magyar olvasónak óhatatlanul eszébe jutnak Medve Zsuzsi illusztrációi: a vicsorgó, palacsintafülű emberkék, akik mindig szörnyen dühösek). A közösségben csak „Gyerekek” nevezett férfi készségesen ismételteti a környezetétől hallott szövegeket, melyekből egy rendkívül korlátolt ember világképe mutatkozik meg. A világ összefüggéseit átlátni képtelen, miközben rendkívül agyafúrtnak gondolja magát, akit nem lehet megvezetni. Önmagáról általában is rendkívül jó a véleménye, dolgos, megbecsült embernek tartja magát, noha ennek a következő mondatban már maga is ellentmond azzal, hogy idézi, mit szoktak utána kiabálni: „Samko Tále / beszartál-e?” (45). Nyelvhasználata körülményeskedő, fontoskodó, beszéde tele van töltelékszavakkal, jellemző fordulata például az, hogy valaminek a tekintetében, valamint a bornírt kispolgár magabiztossággal teszi fel a dolgokról mondott véleménye végén a kérdést, hogy „hát nem?”. S a választ nem is lehet más, mint hogy „hát de”. Bárgyún visszhangozza azokat a paneleket, otromba poénokat, melyeket környezetétől hall, és nagyon tetszenek neki az ehhez hasonló, általa humorosnak tekintett kiszólások: „boncterem. Ahol a helyem majd meglelem” (151). Saját magát is nagyon humorosnak tartja: „angolul olyant tudok példának okáért, hogy fakk mi tender, fakk mi du. Ez humoros.” (21) Ám azáltal, hogy Samko maga minősíti (fényezi) saját magát, éppen az ellenkező hatást éri el: poénjai egyáltalán nem „humorosak”, ő maga pedig korántsem olyan jóra való, ahogyan hinni szeretné magáról.

Rasszista, nacionalista, utálja a magyarokat, dicsőíti a szlovákokat, betegesen ragaszkodik azokhoz a viselkedési formákhoz, melyek szerinte illendőek, és megbotránkozik azokon, melyek szerinte nem azok. Így például folyamatosan kritizálja nővérét, Ivanát (a népszerű zongoraművésznőt), aki szerinte nem elég szlovák, nem úgy öltözik és viselkedik, ahogyan ildomos, és még a szlovák címeres matricát sem hajlandó kiragasztani az autójára. Samko mereven tartja magát azokhoz az életvezetési elvekhez, melyek szerinte a normalitást jelentik, és minden kilengést, elhajlást megbotránkozva fogad. A nővéréről például azt mondja, hogy „az ember nem tudja, hogy miért csinál olyant, amit nem szokás csinálni, mert amit nem szokás csinálni, azt nem lenne szabad csinálni, hát nem? Hát de.” (52) S amit nem lenne szabad csinálni, azt be is kellene tiltani – ahogyan máshol fogalmaz. Azt ugyan maga is kénytelen elismerni, hogy a család becsülete nem makulátlan, vannak ugyanis magyarok, sőt, cigányok is a felmenők között, amit igen nehezen emészt meg.

S a magyar mindennapokból ismerős lehet a „ki a jó, sőt, a legjobb szlovák” kérdése, aki Samko szerint az ő tulajdon Detvába való nagyapja. Ebben a hitében az sem ingatja meg, hogy a „jó szlovák” nagypapa lehordja azért, hogy magyarul köszönni bezzeg tud, de inni velük nem hajlandó, aztán belediktál egy pohár italt, amitől az unokája rosszul lesz. Detva

újra meg újra visszatérő elem Samko narrációjában, noha sosem járt ott. A „Gyerek” ezt azzal indokolja, hogy „nagyon messze van” (35) - holott Szlovákiában nincsenek nagy földrajzi távolságok, ráadásul a saját családjáról, nagyszüleiről van szó. Ám ez az „elérhetetlen messzeség” számára afféle szlovák utópiává varázsolja Detvát, „mert ott vannak a világon a legjobb szlovákok” (61). Sajnos, a magyar nagymama okán az ő családja már nem tartozik a legjobb szlovákok közé, mint ahogyan a nővére sem. Egy, a frusztrált kelet-közép-európai népek egyik gyakori toposza ismétlődik meg Samko beszédflowamában, mely szerint az adott nép tagjai között különbséget lehet tenni aszerint, hogy kik a „jók” és kik a „rosszak” (vö. „mélymagyar” és „hígmagyar”), anélkül, hogy világos, racionális magyarázatot tudna adni bárki is erre. Az is gyakori képzet, hogy az „igazi” magyarok, lengyelek, szlovákok valahol távol élnek, egy idealizált helyen, egy utópiában, melyhez képest minden más vidéken a hanyatlás jelei tapasztalhatók.

Személyében mintegy állatorvosi lova annak a közösségnek, melyben él, s nem ő tehet róla, ha egy házmester erkölcsénél nem jutott tovább. Hiszen nemcsak saját magát, saját szólamait ismételi, hanem ismétlése mindannak, amit lát, tapasztal visszapillantó tükörrel ellátott tolikocsijával bandukolva a városban. Beszédében, viselkedésében semmi autonómiára, egyéni invencióra utaló jegy nincsen, csupán újra mondogatja és újra játssza azt, amit a környezetében hall és tapasztal, ugyanazt a mintát ismételteti vég nélkül. Személyiségének lényege az ismétlés, vagyis mindig a múltból, a múltban már elhangzott, lejátszódott dolgokból él, ezeket használja fel újra meg újra – ahogyan a tolikocsijának a visszapillantó tükre is mindig visszafelé néz – személye tökéletes szimbóluma a megújulásra képtelen, a már többször kudarcot vallott sémákat ismételtető kelet-közép-európai országokra jellemző politikai stratégiáknak. Arra sem ereje, sem kapacitása, hogy előre figyeljen. A múlt jelenti a biztonsággal belakható vidéket számára, ezért nem csoda, ha mániásan rendpárti, és elutasít mindent, ami kicsit is megbolygatná azt a rendet, melyet szigorú szabályok szerint tartanak fent. Ezért gyanús számára a demokrácia intézménye is, hiszen egy csomó olyan dologért nem jár büntetés, amit szerinte be kéne tiltani. Márpedig igen sok mindent kéne betiltani szerinte, hiszen elviselhetetlen számára az a gondolat, hogy az emberek úgy öltözködhetnek, viselkedhetnek, ahogyan akarnak. Ahogyan megjegyzi: „... én nem akartam a demokráciát...” (91), hiszen úgy tűnik számára, hogy a demokráciában nem lehet betiltani azokat a dolgokat, melyeket szerinte be kéne. Például nem érti, hogy a homoszexuális Borka miért nem kerül börtönbe, és hogyan gondolja az Amerikából jött tanár, hogy a cigányok is ugyanolyan emberek, mint a szlovákok. Mint ahogyan azt sem, hogy miért írja ezek után a

tanár, hogy a szlovákok „fajgyűlölősök”, hiszen ő mindig az indiánokkal vagy a rabszolgákkal van, amikor a tévében ilyesmi filmet néz.

Emberekkel, sorsokkal találkozik, de ezekből csak nagyon keveset ért meg, holott életek mennek tönkre a közvetlen környezetében is. Ahogyan Németh Zoltán írja, Kapitanová Samko személyében „olyan alakot kelt életre, akinek nyelvén – mint tükrön – keresztül Közép-Európa komikus tragédiája sejlik föl, szocializmusával és nacionalizmusával együtt, valamint kisembereivel, akik görcsösen ragaszkodnak gyáva méltóságukhoz.”¹¹ Paszmár Lívია pedig rosszindulatú, sőt, gonosz karakternek tartja Samkót, aki az ártatlanság retorikáját működtetve uszító hangvétellő monológokat mond, kiszolgálja a rendszert, és esze ágában sincs másokon segíteni, akkor sem, ha megtehetné, mert betegesen félti a saját testi-lelki épségét.¹² Bűnei között tehát nem csak az extrém konformizmus szerepel, hanem a jóra való restség is – s ez még inkább megerősíti Németh Zoltán diagnózisát.

Mindezek a személyiségjegyek pedig tökéletesen alkalmassá teszik Samkót arra, hogy a rendszer lelkes híve és kiszolgálója, sőt, ügynöke legyen – noha erről nincsen tudomása. Viszont rendkívül hízeleg neki – mint minden kispolgárnak -, hogy az elmúlt rendszerben az „Azok ott fönt” kategóriájába tartozó RSDr. Gunár Karol a barátjának nevezi, és arra biztatja, hogy mindent mondjon el neki, és nagyon megdicséri, ha valami információt ad át neki. Így tudja meg, hogy Samko apja a Szabad Európa rádiót hallgatja, és egész hosszú a lista arról, hogy kiket és miket nem szeret: a magyarokat, a cseheket, az oroszokat, a cigányokat, valamint a különböző nagy állami szervezeteket. Gunár Karol megdicséri Samkót az árulásért, akit még azzal is lekenyerez, hogy mindezt megbocsájtja az apjának, mert olyan jó ember. De nemcsak az apját, hanem egy barátját is elárulta, aki szerelmes volt Gunár Karol lányába. „Aztán meg lettek mondva a RSDr. Gunár Karolnak és ő szépen rendet csinált. Aztán Tonko [a barát] leesett a Víztoronyból, aminek a tekintetében ott helyben meg volt halva.” (64) Elárulta a tulajdon nagybátyját, Otobácsit is, hogy olyan gombát adott egy férfinak, amitől betegnek hiszik majd sorozáskor, és így megúszhatja a katonaságot. A regény retorikailag nagyon találóan érzékelteti ezt a dilemmát, ugyanis egy bekezdésben olvashatjuk Samko morfondírozását arról, hogy ezt nem szabad elárulni RSDr. Gunár Karolnak, mert börtönbe csuknak mindenkit, valamint azt, hogy elment Gunárhoz, és mindent elmondott neki.

Samko karaktere „besúgása tekintetében” sok hasonlóságot mutat azzal, amit a magyar ügynökmúltat feltáró történészek, újságírók írnak egyes ügynökök jellemvonásairól. Gyakori

¹¹ NÉMETH Zoltán, „Könyv a temetőről”, *Élet és Irodalom*, 16 (2016) LX. évfolyam, 2016. április 22., hozzáférés: 2018. január 26. <http://www.es.hu/cikk/2016-04-22/nemeth-zoltan/konyv-a-temetorol.html>

¹² Vö. PASZMÁR Lívía, „Az ártatlanság retorikája” *Irodalmi Szemle*, 2017/ június. hozzáférés: 2018. január 26. http://irodalmiszemle.sk/wp-content/uploads/2016/02/isz_2017_06.pdf

ugyanis az a képlet, hogy hivatásukban kevésbé sikeres, vagy tehetségükkel élni nem tudó emberek végül abban találják meg önkiteljesedésük sajátos, torz formáját, hogy náluk sikeresebb emberekről jelentéseket írnak. Nagy igyekezettel próbálnak megfelelni megbízóiknak, és a jelentésekben egyáltalán nem ritka a nyakatekert, körülményes megfogalmazásmód, tudálékoskodás és fontoskodás – ahogyan ez például Tar Sándor esetében is megfigyelhető. Ez persze tökéletes összhangban van mindazzal, amit Samko karaktere állít elénk, rendszerektől függetlenül. S egyetértek Paszmár Livia meglátásával, aki szerint „Kapitaňová ügyesen piszkálja meg az olvasó értékrendjét”¹³, és több szempontból veti fel a felelősség kérdését. Ám nem csak a moralitásról van itt szó, hanem a szembenézésről is: a múlttal és a jelennel egyaránt. Ennek az ideje pedig mintha mostanában érkezett volna el a magyar irodalomban. Hiszen úgy tűnik, egész Közép-Európában ugyanazt a rozzant tolikocsit tologatjuk, melyről letörött a visszapillantó tükör. S talán a temető metaforája is extrapolálható az egész térségre, mely évszázadok óta kényszeresen, újra meg újra megismétli régi hibáit.

¹³ PASZMÁR, i.m. 67.